

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛОВОТВІРНИХ АНТОНІМІВ-ІМЕННИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Д. В. Мовчан, канд. філол. наук,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна.
E-mail: mdsdu@mail.ru

У статті досліджено німецькі антоніми-іменники словотвірної природи з позицій ономасіологічного підходу. Охарактеризовано мотиваційні особливості словотвірних антонімічних найменувань, досліджено сферу їх ономасіологічного базису та ономасіологічний знак, а також змістових відношень між ними.

Ключові слова: словотвірний антонім, словотворче значення, вмотивованість, словотвірний формант, ономасіологічний базис, ономасіологічна ознака.

Явище антонімії, під яким розуміють тип парадигматичних відношень між одиницями лексико-семантичної структури мови, що виникає в силу структуризації окремих ланок цієї системи за дихотомічним принципом, тривалий час привертає до себе увагу науковців. При цьому основою такої структуризації виступає філософське поняття протилежності «як можливого максимума відмінностей» [1, с. 456].

Антонімія як лінгвістична категорія – явище динамічне. Одні антоніми можуть зникати із мовної сфери, інші з'являтися, що диктується змінами у сфері об'єктивної дійсності, розвитком людської свідомості та мислення, а також функціонуванням мовної системи в цілому.

Позамовна природа антонімів, що полягає у номінуванні ними протилежних за суттю ділянок онтологічно-буттєвої природи, диктує вибір ономасіологічного підходу як основного у їх дослідженні: «Саме відображальний аспект номінативних засобів мовної діяльності передбачає таку деталізацію позамовних факторів, яка розкриває співвідношення між складовими предметного світу, їх сприйняття та репрезентацію у чуттєвому досвіді, у практичній свідомості носіїв мови, відображення та репрезентацію абстрактного, теоретично осмисленого та узагальненого в значеннях словесних знаків» [2, с. 30].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу зв'язку ономасіологічної структури антонімів-іменників з їхнім значенням та структурами знань про позначуване.

Мета дослідження – виявити змістові відношення між ономасіологічним базисом та ономасіологічною ознакою внаслідок аналізу ономасіологічної структури антонімів-іменників сучасної німецької мови; встановити можливі ономасіологічні моделі антонімічних номінацій та засвідчити рівень їх продуктивності.

Аналіз плану вираження антонімів демонструє два можливих способи їх структурної організації: 1) лексичний (різнокореневий), наприклад, 'der Tag – die Nacht'; 'die Geburt – der Tod'; 'der Frieden – der Krieg'; 2) словотвірний (однокореневий), наприклад, 'das Glück – das Unglück'; 'die Hauptsache – die Nebensache'; 'die Herzlichkeit – die Herzlosigkeit'.

Матеріал, накопичений дослідниками проблеми антонімії, демонструє факт непродуктивності різнокореневих засобів вираження зв'язків протилежності у лексиці. «У сучасній німецькій мові нові різнокореневі антоніми не з'являються за виключенням поодиноких випадків переосмислення старого лексичного значення слова» [3, с. 17]. Поясненням цьому служить той факт, що лексичний склад мови на теперішній час поповнюється головним чином за рахунок вторинної номінації, тобто використання тих одиниць, які вже існують у мові, у якості назв для нових фактів, що підлягають номінації.

Найбільш продуктивним засобом формування антонімічних відношень виступає словотвір у формі структурної деривації та словоскладання. Роль словотворчих операторів при цьому виконують морфеми: суфікси (напівсуфікси), префікси (напівпрефікси) та антонімічні компоненти у складних словах.

Як відомо, в антонімах, що утворюють словотвірні пари, семантичне протиставлення пов'язане із протиставленням морфологічних показників, а відтак, відношення протилежності у семантиці таких антонімічних одиниць носить експліцитний характер. Цей факт зумовлює ряд переваг не лише у дослідженні антонімів словотвірної природи, а й у сприйнятті та інтерпретації явища антонімії взагалі.

Необхідність виникнення нового деривативного антоніма пояснюється появою альтернативного погляду на той чи інший предмет, властивість, ознаку, що вже мають свій семантичний та знаковий статус у системі мови, тобто статус слова. На основі асоціативного зв'язку таке слово вибирається у якості ономазіологічного базису для формування нових лексичних одиниць. Знаряддя семантичних та формальних модифікацій вихідної словотвірної одиниці служить, як зазначалося раніше, словотворчий формант, виконуючи функції ономазіологічної ознаки.

Словотворчий формант – це семантично значущий елемент, який проявляє не лише актуальне значення, перебуваючи у складі похідних слів, а й системне значення, яке можна назвати словотвірним.

Словотвірне значення є результатом впливу категоріального значення форманта на категоріальне та лексичне, тобто лексикограматичне значення похідного слова. Це особливий тип мовного значення, що вказує на існування зв'язку між базисом та ознакою і називає, по можливості, сам тип цього зв'язку [4].

Антонімічність системного значення словотворчого форманта можна встановити лише в результаті узагальнення тих значень, з якими він виступає у контекстах, тобто у слові (внутрішній контекст) та у словосполученні й реченні (зовнішній контекст).

Актуалізація антонімічних характеристик словотворчого форманта відбувається у складі словотвірного значення похідного слова. Цей процес можна прослідкувати, якщо дискретувати формулу словотвірного значення деривата таким чином.

Семема '*Abberufung*' зі значенням «відкликати, зняти з посади службовця, дипломата» вказує на:

- 1) «процес» – категоріальна характеристика похідного із узагальненою характеристикою його семантики;
- 2) «спрямований на» – ономазіологічна зв'язка;
- 3) «спрямований на усунення» – словотвірне значення форманта;
- 4) «усунення результатів попереднього процесу ('*Berufung*')» – категоріальна характеристика вихідного слова та ономазіологічна функція словотворчого форманта.

Можливість чіткої інтерпретації ролі кожного компонента словотвірного значення у семантичному структуруванні похідного слова та об'єктивного опису семантики словотворчого форманта зумовлюється умотивованістю мовного знака та його дискретністю [5].

Однокореневі антоніми у словотвірній парі розглядаються як мотивуючі, довільні знаки, з одного боку, і як похідні слова, мотивовані і формально, і семантично, з іншого. Роль мотивуючого слова тут виконує антонім простої формальної структури. Наприклад: '*das Wetter – das Unwetter*'; '*die Harmonie – die Disharmonie*'; '*das Verständnis – das Missverständnis*'; '*der Mut – die Mutlosigkeit*' і т. ін. Саме «формальна повторюваність одного й того самого кореня (основи) у мотивованих словах та словах, що їх мотивують, створює матеріальну базу для певного роду семантичної кореляції між цими словами» [4, с. 89].

Якщо прості (різнокореневі) антоніми називають протилежні предмети та ознаки синкретично, нерозчленовано, то словотвірні (однокореневі) антоніми вказують на існуючі протилежності розчленовано, відображаючи тим самим зв'язок між одним

предметом дійсності (ознакою, процесом) та іншим, що на рівні глибинної смислової структури відповідає ономасіологічному базису та ономасіологічній ознаці.

Ономасіологічну структуру сьогодні розуміють як «результат мотивації лінгвопсихо-ментальної операції, що опосередкує формальний і семантичний зв'язок мотиватора з мотивованим» [6, с. 513].

Ономасіологічні категорії, які становлять основу антонімічної номінації утворюють систему. Це проявляється в існуванні досить закритого поля ономасіологічного базису іменникової афіксальної антонімії та конкретного набору ономасіологічних ознак, що досить часто мають полюсну організацію, наприклад: *'der Ein-bau – der Aus-bau'*; *'der Ab-gang – der Zu-gang'*; *'der Rück-schritt – der Fort-schritt'*; *'der Unter-teil – der Ober-teil'* і та ін. При цьому виявляється, що продукуюча сфера системи демонструє не лише кількісну обмеженість, а й якісну, яка проявляється у її семантичній однорідності. Так, за нашими спостереженнями, ономасіологічний базис системи іменникової афіксальної антонімії маніфестується, в основному, іменниками з лексикограматичними значеннями: предметності (*'der Auswanderer – der Einwanderer'*; *'der Bekannte – der Unbekannte'*; *'der Hintergrund – der Vordergrund'*); якісності (*'die Zucht – die Zuchtlosigkeit'*; *'die Wichtigkeit – die Unwichtigkeit'*; *'die Toleranz – die Intoleranz'*); процесуальності (*'die Abfuhr – die Anfuhr'*; *'der Einbau – der Ausbau'*; *'die Stabilisierung – die Destabilisierung'*).

Зазначимо, що центр ономасіологічного базису системи іменникової афіксальної антонімії констатують іменники прикметникового та дієслівного походження. Насправді, іменники із категоріальним значенням предметності фігурують переважно в утворенні простих (різнокорневих) антонімів. Цей факт дозволяє установити закономірність у способах відображення відношень протилежності, якими пов'язуються позначувані антонімічними одиницями реалії навколишньої дійсності.

Отже, виявляється, що антонімія простих (різнокорневих) лексем базується, як правило, на протиставленні самих предметів та явищ, що існують в об'єктивній реальності як протилежності, і тому носить денотативний (предметний) характер (*'der Mann – die Frau'*; *'die Frage – die Antwort'*; *'das Ende – der Beginn'*; *'die Geburt – der Tod'*).

Антонімія словотвірних імен пов'язана із протиставленням окремих властивостей, якостей, відношень, станів і т. п., які характеризують ті чи інші предмети й мисляться як протилежні. Особливість антонімії таких іменників детермінується сигніфікативним (поняттевим) змістом слів. Словотворчі процеси, направлені на виникнення віддієслівних антонімів-іменників, з одного боку, та відприкметникових – з іншого, здійснюються «з метою створення нових референтно самостійних одиниць – носіїв ознак та автономних ділянок ситуації» [7, с. 261].

Аналіз семантики афіксальних засобів, зафіксованих нами у якості таких, що беруть участь у формуванні антонімічних значень слів-іменників, показав, що центральним можна назвати поле протилежних ономасіологічних ознак «наявність – відсутність». До числа словотвірних формантів із функцією «наявність» можна віднести, у першу чергу, суфікси *-arm*, *-haft*, *-haltig*, *-reich*, *-voll*. Поняттевий простір «відсутність» для антонімів-іменників констатується префіксами *un-* та *miss-*, суфіксами *-los*, *-leer*, *-frei*, а також заперечним компонентом *nicht-* (*'die Bequemlichkeit – die Unbequemlichkeit'*; *'die Gunst – die Missgunst'*; *'die Teilnahme – die Teilnahmslosigkeit'*; *'die Erfüllung – die Nichterfüllung'*). Усі вище згадані засоби афіксального способу утворення антонімів можуть бути об'єднані в один ланцюг зі вказівкою на більшу або меншу міру «наявності – відсутності» певної ознаки, якості, стану, тощо:

Відсутність ознаки	Незначна міра вияву ознаки	Без вказівки на міру вияву ознаки	Значна міра вияву ознаки
<i>un-, miss-, nicht-, los, -leer, -frei</i>	<i>-arm</i>	<i>-haft, -haltig</i>	<i>-reich, -voll</i>

Поряд із цим досить багаточисельну групу афіксальних антонімів складають іменники, протилежність значень яких досягається в результаті взаємодії ономасіологічного базису «дія (процес)» з ономасіологічними ознаками «в, всередину – із, назовні», «наближення – віддалення», «стартовість – фінальність». Антоніми такого типу містять, як правило, у своїй формальній структурі словотворчі префікси дієслівного походження або префіксоїди: *ab-, auf-, aus-, an-, zu-, ein-* та ін. Наприклад, *‘die Einfahrt – die Ausfahrt’*; *‘der Abflug – der Anflug’*; *‘die Zusage – die Absage’*; *‘die Einspannung – die Ausspannung’* і т. д. Такий тип протиставлень можна було б вважати «відображеною віддієслівною антонімією іменників» [8, с. 12]. «Відображена антонімія – це антонімія імен, похідних від слів-антонімів іншої частини мови, що зберігають у своїх первинних значеннях ідентичність (у тій чи іншій мірі) лексичних значень вихідних основ» [там само]. Такий вид антонімії є вторинним у загальній системі позначення мовними засобами протилежних процесуальних значень. Основою функціонування таких антонімів є антонімія словотворчо продуктивних дієслів.

Решта ономасіологічних ознак, що приймають участь в утворенні антонімів афіксальної природи, характеризуються менш типовими, переважно кумулятивними значеннями, і відтак становлять периферію у системі ономасіологічних категорій іменникової афіксальної антонімії: *‘die Überfunktion – die Unterfunktion’* («квантитативність»); *‘der Oberlauf – der Unterlauf’* («локальність»); *‘die Bestellung – die Abbestellung’* («дія – відміна дії») та ін.

Таким чином, на основі структурно-семантичного та ономасіологічного аналізу, здійсненого нами у площині словотвірних антонімів-іменників німецької мови, висловимо ряд міркувань.

Прості (різнокореневі) антоніми маркованих ознак антонімічності не мають, вона виявляється шляхом семантичного та контекстуального аналізу. Але у складі похідних (*‘die Wichtigkeit – die Unwichtigkeit’*) та складних (*‘das Mindestalter – das Höchstalter’*) слів-антонімів словотворчі форманти можуть розглядатися як структурні засоби вираження протилежності значень. Виходячи з цього, антонімію словотвірну (однокореневу) можна назвати продовженням різнокореневої, тому що вона в явній чи прихованій формі містить елементи, якісно тотожні різнокореневій антонімії.

Ядро словотвірної антонімії складають афіксальні антоніми. Їх арсенал представлений опозиціями двох типів. До першого типу належать словотвірні пари, один член яких є вихідним, тобто базою для формування іншого члена пари – похідного (*‘die Achtung – die Nichtachtung’*; *‘der Frieden – der Unfrieden’*; *‘das Verständnis – das Mißverständnis’*; *‘die Bestellung – die Abbestellung’*; *‘die Kultur – die Kulturlosigkeit’*). Серед запозичених словотворчих засобів утворення антонімів такого типу значну роль відіграють інтернаціональні словотворчі елементи, наприклад: *‘die Diskretion – die Indiskretion’*; *‘der Feminist – der Antifeminist’*; *‘die Dynamie – die Adynamie’*; *‘der Literat – der Illiterat’*; *‘die Moralität – die Immoralität’*; *‘die Realität – die Irrealität’*; *‘die Organisation – die Desorganisation’*; *‘die Harmonie – die Disharmonie’*; *‘der Konformist – der Nonkonformist’*.

Інший тип афіксальних антонімів репрезентують однокореневі антоніми, які мають префікси або суфікси із протилежним значенням (*ein – aus; unter – ober; vor – nach; ab – zu; ab – auf; unter – über; ab – an; ab – ein; haft – los; voll – leer; reich – arm*). Будучи носієм семантичної інформації, афікс, як і будь-яка інша одиниця

системи мови, знаходиться у парадигматичних відношеннях з іншими одиницями формантної природи. Одним із найважливіших типів парадигматичних зв'язків між елементами системи афіксації виявляються відношення протилежності. Цей факт наділяє афіксальні засоби функцією виражати у спеціалізованому порядку семантичну полярність членів антонімічної опозиції (інтегральні ознаки знаходять втілення у тотожності лексичного значення кореневих морфем). Наприклад, 'die *Abneigung* – die *Zuneigung*'; 'die *Einatmung* – die *Ausatmung*'; 'die *Übertreibung* – die *Untertreibung*'; 'der *Einbau* – der *Ausbau*'; 'der *Abflug* – der *Anflug*'; 'der *Vorteil* – der *Nachteil*' і т. д. Сюди ж причисляються й антонімічні іменники із запозиченими афіксами: 'der *Progress* – der *Regress*'; 'die *Defensive* – die *Offensive*'; 'der *Dialog* – der *Monolog*'; 'der *Mikrokosmos* – der *Makrokosmos*'; 'die *Hyperfunktion* – die *Hypofunktion*'; 'der *Minirock* – der *Maxirock*'; 'die *Monokultur* – die *Polykultur*' тощо.

У деяких антонімів-комполітів антонімічні елементи можуть розглядатися як частотні компоненти або як самостійні антоніми: 'der *Sommerreifen* – der *Winterreifen*'; 'die *Herrenmode* – die *Frauenmode*'; 'der *Passivraucher* – der *Aktivraucher*'; 'der *Geschwindigkeitsabfall* – die *Geschwindigkeitszunahme*' та ін. Проте в інших випадках антонімічність таких складових осмислюється винятково завдяки контексту та модифікаціям смислової структури слів, продиктованих прагматичними настановами реалізатора висловлювання: 'der *Istzustand* – der *Sollzustand*'; 'die *Froschperspektive* – die *Vogelperspektive*'; 'die *Schulmedizin* – die *Heilmedizin*' і т. д.

Словотвірна антонімія іменників базується на понятійних, ономазіологічних категоріях, що сприймаються як протилежності. Те, що відображається у поверхневій структурі похідного антоніма у вигляді відправної та формуючої частин, на більш глибокому рівні абстракції відповідає уявленню про вибрану ономазіологічну ознаку нового імені та його ономазіологічну основу. Сфера ономазіологічних ознак та ономазіологічного базису афіксальної іменникової антонімії демонструє як кількісну, так і якісну обмеженість, що проявляється у її семантичній однорідності.

ONOMASIOLOGICAL STRUCTURE OF DERIVATIONAL NOUN-ANTONYMS IN MODERN GERMAN

D. V. Movchan

The article studies German noun-antonyms of word building nature from the standpoint of onomasiological approach. Motivational features of word building antonymic nominations are characterized; the scope of their onomasiological basis and features, and also semantic relations between them are investigated.

Keywords: word building antonym, word formative meaning, motivatedness, word building formant, onomasiological basis, onomasiological feature.

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ АНТОНИМОВ-СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

Д. В. Мовчан

Данная статья посвящена изучению словообразовательных антонимов-существительных немецкого языка с позиций ономазиологического подхода. Дана характеристика мотивационным особенностям словообразовательных антонимических наименований, исследована сфера их ономазиологического базиса и ономазиологических признаков, а также их взаимосвязи.

Ключевые слова: словообразовательный антоним, словообразовательное значение, мотивированность, словообразовательный формант, ономазиологический базис, ономазиологический признак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
2. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Світ, 1997. – 392 с.

3. Гельблунг Я. И. Способы выражения антонимичности в современном немецком языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 – «Германские языки» / Я. И. Гельблунг. – Л. : ЛГУ, 1965. – 18 с.
4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
5. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / J. Erben. – [3., neubearb. Aufl.]. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1993. – 182 S.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 844 с.
7. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, Тамбовский гос. ун-т, 1997. – 327 с.
8. Морозова В. М. Антонимия имен существительных в русском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук : 10.02.01. «Русский язык» / В. М. Морозова. – Куйбышев : Куйбышевск. гос. ун-т, 1974. – 20с.

Надійшла до редакції 6 жовтня 2014 р.